

KÜRT MESELESİNİN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜNDE TÜRKİYE'DE TOPLUMUN ROLÜ: KAYITSIZLIKTAN MÜDAHİLLİĞE

YEŞİM YAPRAK YILDIZ

Kürt Meselesinin Çözömsüzlüğünde Türkiye'de Toplumun Rolü: Kayıtsızlıktan Müdahillğe

Ankara, Türkiye
2024

Hazırlayan: Yeşim Yaprak Yıldız

Düzeltili: Ebru Aydın

Tasarım: Ebru Tutkal

*Bu yayın Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği
Türkiye Temsilciliği'nin katkıları ile hazırlanmıştır.
Bu yayında yer alan görüşler FES Derneği Türkiye
Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez.*

İçindekiler

Yönetici özeti	1
Giriş	2
Sessiz onaydan suç ortaklığına	4
İnkâr ve hakikat rejimi	8
Şiddetin inkârından toplumsal dışlamaya müdahillik biçimleri	10
Toplumsal suç ortaklığı ve epistemik şiddet	12
Sonuç ve öneriler	16

Yönetici özeti

Herhangi bir gruba yönelik sistematik şiddet ve uzun süren çatışmalar güçlü bir toplumsal onay olmadan gerçekleşemez. Rejimler bir yandan bu onayın inşası için gerekli ideolojik ve baskı aygıtlarına yatırım yaparken, bir yandan da kayıtsızlık, ilgisizlik, bilgisizlik ya da ideolojik destek gibi farklı müdahillik biçimlerinden aldığı destekle şiddet uygulamaya devam eder.

Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) arasında 40 yılı aşkın bir süredir devam eden çatışma süresince yaşanan ağır hak ihlalleri ve çatışmanın yol açtığı ağır insani, ekonomik ve siyasi tahribat ve Kürtlere yönelik ayrımcılık, Türkiye genelinde hakiki bir gündem konusu olamadı. Aksine çatışma, Türkiye gündemine sadece milli birlik, güvenlik ve terörle mücadele söylemleri ile milliyetçi performanslarla girebildi. Savaşın yarattığı yıkımın ve barışın aciliyetinin ciddiyetle tartışılmamasında toplumun yaşanan şiddete karşı aldığı konumun önemli bir payı var.

Toplumun devam eden çatışmadaki müdahillliği sadece şiddete kayıtsızlığı ya da şiddetin inkârı yoluyla değil, şiddete maruz kalan grupla kurduğu ilişki biçimlerinde de kendisini gösterir. PKK'yle yaşanan çatışma bağlamında, özellikle 1990'lı yıllarda yoğunlaşan işkence, yasadışı ve keyfi infazlar, zorla kaybetmeler ve zorla göç ettirme gibi ağır hak ihlallerinin inkârı, meşrulaştırılması ya da azımsanmasının yanı sıra, Kürtlere yönelik dışlama, ayrımcılık, ırkçılık pratiklerinin giderek normalleşmesi de çatışmanın çözümsüzlüğünde kritik bir rol oynuyor.

Kürtlere yönelik yaygın dışlama pratikleri, dilsel ve kültürel pratiklerinin tehlikeli ve suç olarak tanımlanması ile bu durumun toplumsal bir tepki uyandırmaması, Kürtlerin "öteki" pozisyonunu güçlendirerek yaşadıkları devlet şiddetini kabul edilebilir kılıyor. Toplumun sadece çatışmanın ve fiziksel şiddetin devamı anlamında değil aynı zamanda Kürtlere yönelik ayrımcılıkta farklı düzeylerdeki müdahillik biçimleri tartışılmadan çatışmanın kalıcı çözümü, barışın inşası ve toplumsallaşması da mümkün görünmüyor.

Bu rapor 40 yıldır devam eden Kürt çatışmasının çözümsüzlüğünde toplumun rolünü Kürtlere yönelik fiziksel, ekonomik, psikolojik ve epistemik şiddette seyirci kalmaktan suç ortaklığına varan farklı müdahillik düzeyleri üzerinden değerlendirmeyi amaçlıyor.

Bu aktif bilgisizlik ve müdahillikte neyin ne zaman ve nasıl söylenebileceğini belirleyen egemen hakikat rejiminin ve köklü inkâr rejiminin önemli bir payı var. Adaletsizlik, toplumsal baskı ve yapısal eşitsizliklerin egemen olduğu toplumlarda bilme ve düşünme biçimleri de zarar görür. Sakıncalı konulara, belli kavramlara, deneyimlere, düşünme biçimlerine sürekli olarak kulak tıkamak, toplumdaki adaletsizliklere, eşitsizliklere, şiddete karşı sistematik bir cehalet içinde olmak bir süre sonra kişinin düşünme ve öğrenme yetisinde, soru sorabilme kapasitesinde de ciddi bir hasara neden olur. Türkiye örneğinde gördüğümüz bir yandan Kürt meselesini etraflica tartışabilecek düşünsel araçlardan yoksun bir yandan da egemen söylemi sorgusuz benimsemiş bir toplum. Bu politik ve epistemik yoksunluk Kürt meselesinin çözümü önünde ciddi bir engel teşkil ediyor.

Kürt meselesinin çözümsüzlüğü birçok farklı aktörün farklı rollere ve sorumluluk düzeylerine sahip olduğu çetrefilli bir konu. Ancak ağır insani, ekonomik ve toplumsal sonuçlarına rağmen barışın ve geçmişle yüzleşmenin Türkiye'nin öncelikli konusu olamaması ve Kürtlerin yaygın bir şekilde baskı ve ayrımcılığa maruz kalması merceği devletten topluma indirmemiz gerektiğini gösteriyor. Kalıcı bir çözümün ve barışın inşası sadece Kürtlere yönelik yaygın şiddetin ve çatışmanın insani, duygusal, epistemik, ahlaki sonuçlarını tanımaktan değil, aynı zamanda kendimizi, yaşanan bu yıkımdaki müdahilliğimizi ve sorumluluğumuzu teslim etmekten geçiyor.

Giriş

Türkiye'de Kürt meselesinin bir asayiş ve güvenlik sorunu olarak tanımlanmasının doğal bir sonucu bütün toplumu etkileyecek kararların devletin güvenlikten sorumlu kurumları tarafından alınması ve toplumun bu sürecin olabildiğince dışında tutulması oldu. TSK ile PKK arasında yaşanan çatışma sürecinde bölgede yaşanan paramiliter şiddet ve ağır insan hakları ihlallerine karşı dikkate değer bir toplumsal tepki olmadığı gibi, sınır ötesi askerî harekâtlar, trilyonları bulan askerî harcamalar ya da zorunlu askerlerin savaş travması gibi kritik konular da kamusal alanda tartışma konusu olamadı.

2003 yılında Irak'a asker gönderme ve Türkiye'ye yabancı asker konuşlandırılması için hükümete yetki verecek tezkerenin reddedilmesi için yapılan geniş çaplı protestolar, 40 yıldır devam eden ve sosyal, ekonomik ve insani çok ağır sonuçları olan Kürt meselesi bağlamında, dar bir toplumsal muhalefet dışında, hiç yaşanmadı. Kürt meselesi toplumun büyük çoğunluğu için öncelikli bir sorun teşkil etmiyor.¹ Sorunun görünürlüğünün arttığı dönemlerde ise egemen tepki hep milli güvenlik ve dış tehdit söylemlerine sıkışan militarist ve milliyetçi tepki olageldi.

Kürt meselesine karşı bu köklü kayıtsızlık ve inkâr, Kürtlere yönelik şiddetin bilinmemesinden değil, sorunun idrakinin reddedilmesinden kaynaklanıyor. Göral'ın Türkiye'de hafıza sahasıyla ilgili çalışmasında ifade ettiği gibi, Türkiye'de güçlü inkâr rejimi toplumu Kürt meselesinin etraflıca tartışılabileceği kavramlardan, düşünce biçimlerinden ve tartışmalardan yoksun bırakmış durumda.² Bu kayıtsızlığın temelinde ve devlet politikalarının sorgusuz bir şekilde kabul edilmesinde egemen güvenlikçi ve askerî yaklaşımın ve itaatkâr ve militarist vatandaşlık anlayışının büyük bir rolü var. Türkiye'de vatandaşlık yasalarına itaat, askerlik görevi ve vergi verme üzerinden tanımlanırken,³ hak sahibi, hesap sorabilen ve karşılıklı sorumluluğa dayalı bir vatandaşlık anlayışı yeterince gelişemedi. Ancak bütün bunlar toplumun uzun yıllardır farklı yoğunluklarda ve ağır insan hakkı ihlalleriyle devam eden Kürt meselesindeki rolünün edilgen ve pasif olduğu anlamına gelmiyor.

1 Çelik, Balta ve Gürses, Kürt Sorununa Toplumsal Bakış başlıklı raporlarında bu güvenlikçi/askerî çözümün, Kürt sorununun kendisini etnik olarak Türk olarak tanımlayan gruplar arasında önemini yitirmesine neden olduğunu, Kürt sorununun bu gruplar için eğitim, enflasyon, göçmenler, demokratikleşme, kadın-erkek eşitliği gibi pek çok yakıcı sorununun arkasında geldiğini ve Ocak 2020 itibarıyla Türkiye'nin sadece yüzde 12'si öncelikli sorun olarak Kürt sorununu gördüğünü belirtiyorlar. Rapor için bkz. Ayşe Betül Çelik, Evren Balta ve Mehmet Gürses. Kürt Sorununa Toplumsal Bakış 2010-2022, Barış Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022.

2 Göral'ın Türkiye hafıza sahasını "sömürgeci afazi" kavramı üzerinden değerlendirdiği zihin açıcı çalışması için bkz. Özgür Sevgi Göral, Yaramız Derindir: Hafıza Sahası ve Sömürgeci Afazi, İstos Yayınları, İstanbul, 2023.

3 Türkiye'de makbul vatandaş anlayışı için bkz. Füsün Üstel, "Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022; Nurseli Yeşim Sünbuloğlu (der.), Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013; Ayşe Gül Altınay, The Myth of Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Kolektif ve organize şiddeti devletin tekelinde görmek ya da sadece hukuk düzeninin ve yasaların bir ihlali olarak tanımlamak, toplumun bu şiddete doğrudan ya da dolaylı olarak katılımını ve resmî ya da resmî olmayan gündelik hukuk pratiklerinin şiddetin devamındaki etkilerini yeterince görmememize neden olur.

PKK'yle yaşanan çatışma süresinde ve özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan ağır ihlallerle ilgili resmî ve toplumsal düzeyde bir yüzleşmenin yaşanmaması, çatışmanın çözümüne dair bir toplumsal bir tartışmanın gerçekleşmemesi, çözümsüzlüğünün normalleşmesi⁴ ve Kürtlere yönelik şiddetin ve ayrımcılığın yaygın ve yoğun bir şekilde yaşanması, tartışmanın devlet düzeyinden toplum düzeyine çekilmesi gerekliliğini gösteriyor. Türkiye'de toplumun bu çatışma ve sonuçları karşısında aldığı konum, çatışmanın çözümsüzlüğü ve şiddet politikalarının devamında kritik bir role sahip.

Toplumun çatışma karşısında aldığı rol, pasif izleyicilikten aktif suç ortaklığına kadar uzanan geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Devletin şiddet politikalarına ideolojik nedenlerle onay verenler ve bu politikalara aktif ve doğrudan katılım sağlayanların yanı sıra, toplumun büyük bir kesiminin Kürtlere yönelik ihlallere ve şiddete dayalı devlet politikalarına sessiz ve kayıtsız kaldığını söyleyebiliriz.

Bu görece pasif pozisyon, kritik siyasi süreçlerde aktif bir siyasi tercihe de dönüşebiliyor. Bu tür dönemlerde kamusal alanda milliyetçi göstergelerin ve söylemlerin bütün ülkeyi kapsayacak bir şekilde yaygınlaşması, sosyal medyada neredeyse tüm siyasi yelpazenin devletçi ve milliyetçi söylemleri benimsemesi ve bunun sokaktaki ayrımcı yansımaları gibi pratikler, sessiz onay ile suç ortaklığı arasındaki çizginin her zaman net olmadığını gösteriyor.

Son aylarda Türkiye'nin Batı illerinde yaşayan Kürtlerin Kürtçe konuşmalarına, Kürtçe şarkı dinlemelerine ve halay çekmelerine karşı medyada ve sosyal medyada başlayan ve tutuklamalarla devam eden vakalar, devlet şiddetinin ve Kürtlere yönelik ayrımcı uygulamaların medya ve toplum düzeyinde bulunduğu onaya dair önemli bir örnek olarak verilebilir.⁵ Ana akım medyada hiç yer almayan bu vakaların bazılarında gözaltına alınanlar polis dışında çevredeki kişilerin de şiddetine maruz kaldı ve gözaltında dinletilen milliyetçi şarkılar sosyal medyada paylaşıldı.⁶ Buna benzer şiddet örneklerini, sadece Kürt kimliğinin politize ve kriminalize edilmesiyle açıklayamayız.⁷

4 Güneş Daşlı, "Otoriter Çatışma Yönetimi Çerçevesinden 2015-Sonrası Değişen Dinamiklerle Kürt Sorununu Anlamak", Demos Politika Raporları No 1.

5 Bu konuda İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch, HRW) yaptığı açıklama için bkz. Human Rights Watch, "Türkiye: Kürtçe Şarkılar ve Halay Terör Örgütü Propagandası Değildir", 15 Ağustos 2024. <https://www.hrw.org/tr/news/2024/08/15/turkiye-kurdish-songs-and-dances-are-not-terrorist-propaganda>

6 "Halay Çeken Gençlere Gözaltında 'Ölürüm Türkiyem' Şarkısı Dinletilmiş", Artı Gerçek, 24 Temmuz 2024. <https://artigercek.com/guncel/halay-cekken-genclere-gozaltinda-olurum-turkiyem-sarkisi-dinletilmis-312021h>

7 Orhan Koçak'ın halay düşmanlığını "ırksal ötek'inin hazzı karşısında duyulan öfke veya irkilme" diye tanımladığı yazısı için bkz. Orhan Koçak, "Halay Düşmanlığı", Birikim, 30 Ağustos 2024. <https://birikimdergisi.com/haftalik/11839/halay-dusmanligi>

Kürtçe konuşmanın, Kürtçe şarkı söylemenin ve dinlemenin, Kürtçe yazmanın ve geleneksel kıyafetlerden halaya kadar Kürtlere ait dilsel, kültürel pratiklerin tehlikeli ve suç olarak tanımlanmasının toplumsal bir tepki uyandırmaması ve hatta bu tür pratiklerin resmî söylemi benimsemesin ya da benimsemesin geniş kesimler için rahatsızlık uyandırmasının altında, toplumun, Kürtlerin şiddete müstahak bir öteki olarak kurulması sürecindeki müdahillliği yatıyor. Bu müdahillik biçimleri tartışmadan çatışmanın kalıcı çözümü, barışın inşası ve toplumsallaşması da mümkün görünmüyor.

Herhangi bir çatışma sürecinin ardından ceza adaleti ve onarıcı adaletin yanı sıra toplumsal bir mutabakatın oluşturulması ve karşılıklı güvenin sağlanması bir arada yaşamın inşası için olmazsa olmaz şartlardandır.⁸ Ancak bu toplumsal mutabakat sadece bir ötekini tanıma ve varlığını teslim etme sorunsalı olarak kurulamaz. Öteki olanı tarihiyle, kimliğiyle, kültürüyle, diliyle tanıma ve teslim etme ve gruplar arası diyalog yollarının geliştirilmesi muhakkak ki barış sürecinde elzem. Ancak bu egemen grubun parçası olanların yaşanan çatışmada, çatışmanın çözümsüzlüğünde ve Kürtlerin ötekileştirilmesindeki zaman zaman suç ortaklığına varan müdahillliğini tanımasıyla birlikte gerçekleştiği zaman anlamlı olabilir. Başka bir bağlamda saygı duyulan temel haklar mücadelelerinin Kürtler söz konusu olunca tehdit olarak algılanmasının ve Kürtlere yönelik tarihsel şiddetin inkârının devam eden devlet şiddetin bir parçası olduğunu kabul ettiğimiz zaman, tanıma ve mutabakat, barışın anlamlı bir parçası olabilir.

Yani çözüm sadece karşıdakini tanımadan değil kendini, sorumluluğunu ve müdahillliğini tanımadan geçer.

Ben bu raporda Türkiye'de sıradan insanların, Kürtlerin tarihine, diline, kültürüne ve devlet tarafından maruz bırakıldıkları tarihsel şiddete yönelik pasif ve aktif bilgisizliklerinin, kayıtsızlıklarının ve müdahilliklerinin çatışmanın çözümsüzlüğündeki rolüne bakacağım. Türkiye'deki Kürtleri ötekileştiren, düşmanlaştıran ve insan-dışılaştıran baskın düşünme ve bilme biçimlerinin ve bunun yol açtığı epistemik kusurların çözüm önünde nasıl bir engel teşkil ettiğini tartışacağım.

Sessiz onaydan suç ortaklığına

Askerî darbelerden, pogromlara kadar siyasal ve kolektif şiddetin devamı ve inkârı geniş bir kurumsal ve toplumsal destek ve onay olmadan gerçekleşemez. Türkiye'de bu tür şiddet örneklerinde doğrudan siyasi ve cezai sorumluluğu olan siyasi karar vericiler, güvenlik güçleri, askerî birimler ve paramiliter örgütlerin yanı sıra bu şiddeti mümkün kılan geniş bir kurumsal destek ağı olageldi.

⁸ Bu konuyla ilgili bkz. Ayşe Betül Çelik, "Kürt Meselesi'ni Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle?", Murat Aktaş (der.), Çatışma Çözümleri ve Barış, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.131-152. Ayrıca bkz. Ayşe Betül Çelik ve Nil Mutluer, "Toplumsal Barış ve Barış Süreci'nin Toplumsallaşması", Necmiye Alpay ve Hakan Tahmaz (yay. haz.), Barış Açısını Savunmak: Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.59-75.

Güvenilir ve yeterli kanıt olmadan, işkence altında alındığı belli itiraflara dayanarak ya da tamamen siyasi saiklerle ve normal işleyen bir hukuk sisteminde tutuklanmayacak bile olan kişileri onlarca yıl hapis cezasına mahkûm eden yargıçları, bu yönde iddianameler düzenleyen savcılar, şiddeti soruşturmayan ya da kayıt altına almayan görevlileri, işkence ve kötü muameleyi raporlama ve mağdurları iyileştirme konusundaki görevlerini yerine getirmeyen sağlık görevlilerini ve şiddetin gerçek boyutlarını aktarmayan, şiddeti öven ve hakikati çarpıtan gazetecileri ve medya organlarını bunun içinde sayabiliriz.

Bunların yanı sıra, her ne kadar çoğu ağırlıklı olarak devlet destekli gruplar tarafından başlatılmış ve yönlendirilse de sıradan vatandaşların doğrudan katıldığı pogrom ve linç gibi şiddet örnekleri de çok yaygın. Kürt mevsimlik işçilerin sık sık karşılaştığı şiddet ve linç olayları bunun en belirgin örneklerinden sayılabilir.

Ancak kolektif ve siyasal şiddete verilen bu tür destek biçimleri doğrudan cezai sorumluluk içermesi itibarıyla sıradan vatandaşın şiddete pasif ve dolaylı katılımından farklılaşıyor. Sessiz kalarak, seyirci kalarak, görmezden gelerek, meşrulaştırarak ya da inkâr ederek verilen pasif ve dolaylı desteğin sonuçları da uzun vadede en az suça aktif katılım kadar can yakıcı olabiliyor. Türkiye'de devlet şiddetine müdahillik konusu çok sınırlı bir literatürün konusu oldu.⁹

Şiddetin doğrudan faillerinin dahi sistematik olarak cezasız bırakıldığı ve geçmiş ihlallerle ilgili bir yüzleşme yaşanmadığı düşünülünce bu çok da şaşırtıcı olmayan bir eksiklik. Ancak yüz yıldır toplumun farklı kesimlerinin maruz kaldığı kolektif şiddet ve travma, bunun inkâr ve ötekinin varlığını ve haklarını tanıma bağlamında yaşanan derin ahlaki ve epistemik yıkım bu konunun daha çok gündemleştirilmesi ihtiyacını gösteriyor.

Sıradan vatandaşların kolektif şiddet olaylarına dolaylı katılımına dair literatürde şiddette doğrudan bir rolü olmayan kişiler için kullanılan ve farklı ahlaki ya da cezai sorumluluk düzeylerine işaret eden çeşitli kavramlar bulunuyor. Şiddete seyirci, sessiz ve kayıtsız kalmaktan yararlanıcılığa ve suç ortaklığına kadar uzanan geniş bir yelpaze içindeki bu kategorileri birbirinden tamamen ayırmak mümkün değil ve çoğu zaman iç içe geçtiklerini görüyoruz.

Değişen tarihsel, politik bağlama ve imtiyazlarına göre kişinin şiddet karşısında aldığı pozisyon da değişiklikler gösterebiliyor. Belli bir gruba yönelik kolektif ve siyasal şiddete seyirci kalmak çoğumuzu içine alabilecek ve görece sınırlı bir sorumluluğu ifade eden bir kategori.¹⁰ Bireysel sorumluluk ya da suçluluk atfetmekten ziyade vatandaş olmanın getirdiği kolektif sorumluluğu vurgulamakla birlikte, seyirci kalmak aslında bir şey yapmayı seçmemek gibi ahlaki bir pozisyona da işaret ediyor. Bireysel sorumluluk ya da suçluluk atfetmekten ziyade vatandaş olmanın getirdiği kolektif sorumluluğu vurgulamakla birlikte, seyirci kalmak aslında bir şey yapmayı seçmemek gibi ahlaki bir pozisyona da işaret ediyor.

9 Özgür Sevgi Göral'ın Yaramız Derindir kitabı bu konuyu afazi kavramı üzerinden inceliyor (Yaramız Derindir: Hafıza Sahası ve Sömürgeci Afazi, İstos, İstanbul, 2023). Ayrıca bkz. Beja Protner, "The Limits of an 'Open Mind': State Violence, Turkification, and Complicity in the Turkish-Kurdish Conflict", Turkish Studies, Cilt 19, Sayı 5, 2018, s. 671-696.

10 İngilizcede bystander olarak geçen ve sessiz kalarak, pasif destek vererek ya da çeşitli nedenlerle şiddete pasif desteği ifade eden bir kavram. Bununla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Mary Fulbrook, Bystander Society: Conformity and Complicity in Nazi Germany and the Holocaust, Oxford University Press, New York, 2023.

Seyirci kalan kişi bir yerde tanıklığı da reddediyor ve şiddet politikalarına sessiz onay vermiş oluyor. Her ne kadar şiddet içeren eyleme doğrudan destek vermese de şiddet politikalarının devamına tepkisizliğiyle katkıda bulunabiliyor.

Bu noktada Michael Rothberg'in fail, mağdur ve seyirci kalan ayrımına itiraz eden ve şiddette aktif ve doğrudan rolü olan failler ile tamamen pasif ve uzak bir ilişki içinde olanlar arasındaki o geniş alanı ve o alandaki nüansları tanımlamayı amaçlayan müdahil özne kavramını¹¹ hatırlatmakta yarar var. Sıradan insanlar, şiddetin doğrudan faili olmasalar da konumları ve ayrıcalıklarıyla şiddete farklı biçimlerde müdahil olabiliyor; eylemleri ya da eylemsizlikleriyle mağdurları ve failleri yaratan sisteme, eşitsizliklere ve adaletsizliğe katkıda bulunabiliyorlar. Burada müdahillik sadece süregiden şiddet olaylarına katılımı değil, aynı zamanda tarihsel şiddet olaylarının inkârındaki rolümüzü ve vatandaş olarak sahip olduğumuz tarihsel ve siyasi sorumluluğu hatırlatması açısından da mühim bir kategoridir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, müdahil özne kategorisinin farklı düzeylerdeki ve farklı sorumluluk derecelerine sahip müdahillikleri tek bir kavram içinde eritmemesidir.

Toplumun müdahillliğini tek bir kategori içinde düşünmek mümkün değil. Müdahillik düzeyi değiştiği gibi, sahip olunan sorumluluk düzeyleri de farklılık gösterebilir. Şiddet ortamından ve politikalarından aktif ya da pasif menfaat ve yarar sağlayan gruplar, seyirci kalanlara kıyasla daha müdahil bir konumda yer alır.

Bu gruplar arasında hem doğrudan militarist ekonomiden ve şiddet ortamından fayda sağlayan kişi ve kurumlar hem de Kürtlerin ötekileştirilmesinden emek sömürsüyle ekonomik kazanç elde eden kesimler sayılabilir. Şiddetten ve sistematik şiddet yaratan sistemden fayda sağlamak aktif olabileceği gibi kişinin egemen özne olmaktan ileri gelen imtiyazlarını ve konforunu kaybetmemek adına sessiz kalması şeklinde de gerçekleşebilir. Bir yanda rejime ideolojik destekleri nedeniyle aktif olarak suça ortak olanlar varken bir yanda korku, yılgınlık, çaresizlik gibi nedenlerle eylemsiz ya da sessiz kalarak suça ortak olanlar da vardır.

Sıradan insanların kolektif şiddet karşısındaki konumu, tarihsel ve toplumsal olarak şekillendirilir. Bu müdahillik biçimlerini değerlendirirken sosyal, ekonomik, politik bağlama bakmak; ayrıca kişilerin karar vermelerini sağlayacak bilgiye erişimlerini ve eyleme geçmelerini mümkün kılacak kaynaklarla olan ilişkilerini de değerlendirmek gerekir. Aktif bir vatandaşlık anlayışının ve adil bir hukuk düzeninin hâkim olduğu bir yerde şiddete sessiz ve kayıtsız kalmakla otoriter ve baskıcı bir yönetim altında sessiz ve kayıtsız kalmak muhakkak ki aynı şey değil. Aynı şekilde seyirci kalmak dahi kendi içinde farklı ahlaki pozisyonları içerebiliyor. Kişinin olayla ilgili sahip olduğu bilgi düzeyi ve müdahale kapasitesi bu düzeyi belirleyen temel etkenlerden. Bu farklı müdahillik biçimlerini görmek, farklı ve etkili çözüm stratejileri geliştirmek açısından oldukça önemli.

11 Michael Rothberg, *Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*, Stanford University Press, Stanford, 2019.

İnsan hakları ve kolektif şiddet konusunda eleştirel çalışmalarıyla bilinen Robert Meister, çatışma sonrası süreçlerde odağımızı fail ve mağdur ikiliğinden öte yapısal eşitsizliklere ve adaletsizliklere dayalı sistemden pay alanlara kaydırmamız gerektiğini söyler.¹² Ancak Meister birçok araştırmacının seyirci olarak tanımladığı kitleyi, sessizlikleri ve kayıtsızlıklarıyla sistemin parçası olan yararlanıcılar olarak tanımlar. Bu bakış açısına göre şiddete sessiz ve kayıtsız kalanlar giderek suç ortağına dönüşür.

Tek bir şiddet vakasına seyirci kalmak ile süregiden sistematik ve kolektif şiddete seyirci kalmak arasındaki ayrımı ifade etmesi anlamında oldukça mühim bir vurgudur bu. Benim de bu raporda Türkiye özelinde suç ortaklığı kavramına yaptığım vurgu böyle bir bakış açısından kaynaklanıyor. Burada suç ortaklığı kavramı, hukuki anlamda suça aktif katılımdan ziyade, şiddete ve şiddeti doğuran sisteme sorgusuz sualsiz dahil olmayı ifade edecek şekilde, daha geniş bir anlamda kullanılıyor.

Süregiden bir çatışmaya, çatışmadan kaynaklanan ihlallere, belli bir gruba yönelik ayrımcılığa sessiz, kayıtsız kalmak ve haksız uygulamaların normalleştirilmesi başta pasif bir duruş olarak görülebilirken, zamanla sessiz onaydan suç ortaklığına da dönüşebilir. Türkiye örneğinde yaşanan biraz da bu. 1990'lı yıllarda bile ileri sürülmesi zor olan ihlallerle ilgili yeterli bilginin olmaması artık bir gerekçe olamayacak nitelikte.

40 yıldır devam eden çatışma ortamına kayda değer bir tepkinin olmamasının yanı sıra Kürtlerin en temel kültürel haklarının rahatlıkla yasaklanıyor ve inkâr edilebiliyor olması ve bunun geniş bir toplumsal onayla yapılabilmesi, Kürtlere yönelik aşağılayıcı ifadelerin gündelik hayatın parçası haline gelmesi çatışmanın çözümsüzlüğüne doğrudan katkıda bulunan bir suç ortaklığı olarak görülebilir.

Türkiye'de sessiz onaydan suç ortaklığına nasıl geçildiğini anlamak için birkaç örneğe bakabiliriz. 2005 yılında Mersin'de kutlanan bir Newroz kutlaması sırasında Türk bayrağının yakıldığı söylentisinin ardından Genelkurmay Başkanlığı sert bir üslupla açıklama yapmıştı. "Türkiye'nin bugüne dek kendi vatanında kendi sözde vatandaşları tarafından yapılan böyle bir alçaklıkla karşılaşmadığını" belirten ve bunu haince bir davranış olarak tanımlayan açıklama sonrası Türkiye genelinde evler, işyerleri, kurumlar, sokaklar bayraklarla donatılmıştı. Bu süre aynı zamanda Trabzon, Sakarya, Sivas ve Samsun gibi birçok şehirde linç vakalarının ciddi düzeyde arttığı bir dönem oldu.

Daha sonra çocukların bayrağı yakmaya çalışmadıkları ve yakılmayan bayrağı kendilerine takım elbiseli bir kişi tarafından verildiği ve bu kişinin Ergenekon Davası sanıklarından biri olduğu ortaya çıktı ancak benzer eylemler, benzer siyasi süreçlerde yaşanmaya devam etti. En son Bursaspor-Amedspor maçı sırasında Bursaspor taraftarı tribünlerde 1990'larda çok sayıda faili meçhul, işkence ve zorla kayıp vakasından sorumlu Yeşil lakaplı Mahmut Yıldırım'ın ve 1990'larda JİTEM'le özdeşleşen Beyaz Toros'un fotoğraflarının olduğu pankartlar açtı.¹³

12 Robert Meister, *After Evil: A Politics of Human Rights*, Columbia University Press, New York, 2010.

13 "Bursa Tribününde 'Beyaz Toros' ve 'Yeşil' Posterleri Açıldı", *Gazete Duvar*, 5 Mart 2023. https://www.gazeteduvar.com.tr/bursa-tribununde-beyaz-toros-ve-yesil-posteri-acildi-haber-1606773#google_vignette

Yine yakın bir zamanda Sakaryaspor-Amedspor maçına bir grup Sakaryaspor taraftarı Yeşil maskesi takarak katıldı ve bu fotoğraflarını sosyal medyada paylaştı.¹⁴ Kürtler açısından şiddet, işkence, zorla kayıplar ve travmayı temsil eden Yeşil ve Beyaz Toros gibi sembollerin popüler kültür ürünü olabilmesi ve rahatlıkla sosyal medyada paylaşılabilmesi tek başına ilgisizlik, kayıtsızlık ve bilgisizlikle değil daha aktif bir müdahillikle açıklanabilir.¹⁵ Bu tür vatanseverlik, milliyetçilik performanslarının suç ortaklığıyla geçmesini, Türkiye toplumunun bir toplum olma vasfını ciddi oranda kaybettiği ve bir suç ortaklığı toplumuna dönüştüğü tartışmalarını beraberinde getirdi.¹⁶ Suçun, şiddetin ve bunların itirafının artık sıradan bir hal alması toplumun asgari düzeyde ortaklaştığı ahlaki değerlerin yitimiyle ya da belirleyiciliğinin azalmasıyla doğrudan alakalı.

Bu ortam içinde toplumsal bağlar, birbirine karşı sorumluluk duygusu da hiç olmadığı kadar zarar gördü. Haliyle toplumu bir arada tutan aslında, ortaklaştıkları tarihsel suçlar, şiddetin inkâr, görmezden gelme, aktif bir bilgisizlik hali olmaya başladı. Türkiye tarihindeki kolektif ve siyasi şiddet vakalarının inkârında olduğu gibi toplumun şiddetin devamında aktif müdahil özneye dönüşmesi de Eviatar Zerubavel'in ifadesini kullanacak olursak toplumsal olarak örgütlendi.¹⁷

İnkâr ve hakikat rejimi

Şiddetin normalleşmesi itaatkâr bir toplum yaratmaktan, toplumun belli kesimlerini ötekileştirmekten ve baskıcı politikalardan geçer. Türkiye'de toplumun bu hegemonik inkâr ve hakikat rejimine katılımı zamanla tahkim edildi ve her kritik politik dönemde katmerlendi. Toplumun ideolojik, dinî, etnik sınırlar üzerinden ayrıştırılması, devlet politikalarına muhalefetin vatan hainliğiyle özdeşleştirilmesi bu sürecin kritik aşamaları oldu. Toplumun müdahillliği Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana hukuk, yargı, eğitim, medya gibi çeşitli kanallarla yaratılmaya çalışılan makbul vatandaşta vücut buldu.

Makbul vatandaşın oluşumunun cevaplarından biri devletin baskı ve şiddet aygıtlarını öteki ilan ettiklerine karşı ve son dönemlerle onlarla dayanışanlara karşı da sonuna kadar kullanması yani şiddetin topyekûn bir hal alması. Ancak bu açıklama şiddeti tek taraflı açıklaması anlamında ve toplumun özne pozisyonunu reddetmesi nedeniyle yetersiz bir açıklama. Buna ek olarak bu açıklama toplumun seyirci, kayıtsız ve sessiz kalmasını kısmen açıklarken şiddet ve inkâr politikalarına aktif katılımını yeterince açıklayamıyor. Bunun cevabını inkâr ve hakikat rejiminin nasıl tahkim edildiğinde bulabiliriz.¹⁸

14 "Amedspor Maçına 'Yeşil' Maskesiyle Gittiler", Gazete Duvar, 30 Ağustos 2024. <https://www.gazeteduvar.com.tr/amedspor-macina-yesil-maskesiyle-gittiler-haber-1716941>

15 Ayhan Işık, Bekir Avcı'ya verdiği mülakatta yaygın linç kültürü, ötekine karşı nefret ve ırkçılığın altyapısının kurulmasında cezasızlığın rolüne değiniyor. Işık, bunun devlet aklının tezahürü olmaktan öte"derin millet"le ilgili, devlet aklı ve toplumun geniş bir kesimi arasındaki simbiyotik ilişkiden kaynaklandığını belirtiyor. Röportaj için bkz. Bekir Avcı, "Ayhan Işık: Toplumun Paramiliterleşmesi: Devlet aklı + derin millet simbiyozu", Birartıbir, 5 Nisan 2023, <https://birartibir.org/devlet-akli-derin-millet-simbiyozu/>

16 İrfan Aktan, "Hamit Bozarslan: Türkiye Toplumu Çöküyor", Gazete Duvar, 9 Mart 2018. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/03/09/hamit-bozarslan-turkiye-toplumu-cokuyor>; Necmi Erdoğan, "Türkiye Bir Toplum mu?", BirGün, 18 Ekim 2015.

17 Eviatar Zerubavel'in toplumsal olarak örgütlenmiş inkâr (socially organized denial) kavramı için bkz. Eviatar Zerubavel, The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life, Oxford University Press, New York, 2006.

18 Nesrin Uçarlar'ın Hafıza Merkezi için kaleme aldığı ve Türkiye'de hakikat arayışı, geçmişle yüzleşme ve ırkçılıkla ilgili raporunda da egemen inkâr ve hakikat rejimi üzerine mühim değerlendirmeler bulunuyor. Rapor için bkz. Nesrin Uçarlar, Türkiye'de Barışçıl Hakikat Arayışı ve ırkçılıkla Yüzleşme, Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği Yayınları, 2021.

Hakikat rejimi kavramıyla Foucault, toplumun bir şeyi doğru ya da yanlış olarak görmesini sağlayan, hakikatin ve bilginin nasıl ve kim tarafından üretilebileceğini belirleyen, neyin söylenebilir, duyulabilir, hissedilebilir olduğunu ve neyin olmadığını belirleyen bir söylemler ve pratikler bütününe kastediyor.¹⁹ Hakikat rejimi, devlet kurumları, medya ve eğitim gibi araçlarla sürekli yeniden üretiliyor. Ancak Foucault'nun 1980 sonrası özne ve hakikat arasındaki ilişkiye dair yazılarına bakarak söylersek hakikat rejimi tek başına kurumlar, iktidar tarafından tahkim edilmiyor, aksine bu öznelerin aktif katılımıyla işliyor. Buradaki kritik nokta kişilerin hakikat rejimine kendilerini eklemlmeleri, ona bağlı kalmaları değil sadece, bu bağlılığı sürekli göstermeleri, sergilemeleri ve deklare etmeleri.

Bu tartışmayı Barış Ünlü'nün Türklük sözleşmesi kavramı üzerinden de düşünebiliriz. Türklük sözleşmesi, kişilerin etnik kimlikleri ve bundan kaynaklı ayrıcalıklarının görme, bilme, duyma ve hissetme biçimlerini nasıl belirlediğini ve sözleşme dışında bırakılmış gruplar karşısında kendilerini nasıl konumlandıklarını ifade eden kavramsal bir çerçeve.²⁰

Ünlü, sözleşmenin parçası olmanın ve Türklükten kaynaklanan imtiyazları kullanabilmenin sözleşme dışında kalanlarla duygudaşlık kurmamaya, bu gruplar lehine siyaset yapmamaya ve bu gruplara yapılan zulüm hakkında konuşmamaya bağlı olduğunu ifade ediyor.

Makbul vatandaşlık, en çok Türklük sözleşmesinin dışında bırakılan ötekileştirilmiş gruplarla kurulan mesafede kendini gösteriyor ve bu durum, muhbirlikten gündelik dışlama mekanizmalarına dahil olmaya kadar farklı şekiller alabiliyor. Bununla birlikte, egemen hakikat rejimi sabit değil, değişip dönüşen, içine aldıkları ve dışarıda bıraktıklarıyla farklılaşan bir rejim.

Türkiye'de özellikle 2015 sonrası Kürt meselesi bağlamında şiddetin yeniden yoğunlaşması ve baskı politikalarının yaygınlaşmasıyla birlikte sıradan vatandaşın kendisini hakikat rejimine ekleme biçimleri de değişti. Önceden sessiz, kendi halinde, siyasete uzak duran bir vatandaş olmak makbulken, artık beklenen daha aktif bir katılım ve daha sık, daha belirgin performanslar sergilemek. Yani Türklük sözleşmesine katılım artık sadece onu ihlal etmemekle değil o bağlılığın sürekli gösterildiği performanslarla mümkün.

Toplumun devlet şiddetine nasıl müdahil olduğunu anlayabilmek için, egemen hakikat rejimi içinde öznelliklerin nasıl kurulduğuna bakmamız gerekiyor. Bu öznelliklerin kurulmasında hukuk, medya, eğitim ve popüler kültürün önemli bir rolü var. Kültürel değerlerin ve normların yanı sıra, bu araçlar her toplumda belli bilme ve düşünme biçimlerini teşvik ediyor. Kimi hegemonik hakikat rejiminin teşvik ettiği bu düşünme ve bilme biçimleri toplumsal ve tarihsel olarak şekilleniyor ve bu düşünme biçimleri neye dikkat edip neye kayıtsız kalmak gerektiğini, neyi nasıl konuşmak gerektiğini öğretiyor.

19 Foucault'nun hakikat rejimi tartışması için şu çalışmalarına bakılabilir. Michel Foucault, *On the Government of the Living: Lectures at the Collège de France 1979-1980*, çev. Michel Senellart, Translated by Graham Burchell, Palgrave Macmillan, 2014; Michel Foucault, "The political function of the intellectual", *Radical Philosophy*, Sayı 17, Yaz 1977.

20 Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

Egemen söyleme, makbul vatandaş tanımına uymayan ya da Ünlü'nün ifadesiyle Türklük sözleşmesinin dışında kalan herkes ayrımcılığa, adaletsizliğe ve şiddete uğrayabiliyor. İşte böyle bir bağlamda, Kürtlerin sadece siyasi talepleri değil, kültürel ve dilsel ifadeleri de bir suç ve tehdit olarak tanımlanırken, çatışmanın ulusal güvenlik ve terörle mücadele bağlamı dışında tartışılması adeta tabu haline getirildi. Sosyal medya da dahil olmak üzere medyada Kürtlere yönelik ırkçı ifadeler ve sembollerin kullanımı artık yaygın ve normal bir hal aldı.²¹

Şiddetin inkârından toplumsal dışlamaya müdahillik biçimleri

Türkiye'de toplumun geniş kesimlerinin Kürtlere yönelik süregiden şiddette ve Kürtlerin ötekileştirilmesine müdahilliklerini, Kürtlerin gündelik hayatta yaygın bir şekilde maruz kaldıkları dışlama pratiklerinde görebiliriz. Almanya'nın Holokost tarihinden Güney Afrika'da Apartheid rejimine kadar birçok tarihsel örnek bize şiddet rejimine giden yolun hem ezilen grupların ötekileştirilmesi insan-dışlaştırılmasından hem de buna karşı olası bir toplumsal bir direncin yok edilmesinden geçtiğini gösteriyor. Uzun süredir devam eden çatışma karşısında toplumun kayıtsızlık halinin yanı sıra Kürtlerin maruz kaldıkları dışlanma ve ayrımcılık bu şiddet sarmalını sağlamlaştırıyor.

Türkiye'de Kürtlerin damgalamadan ırkçılığa varan çok çeşitli ayrımcılık biçimlerine maruz kaldıklarını gösteren ve Kürt kimliğinin ifadesinin bir endişe kaynağı ve tehlike olarak görüldüğünü gösteren çok sayıda haber, rapor ve dava bulmak mümkün.²² 1990'larda yaşanan zorunlu göç sonrası İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlere göç etmek zorunda kalan Kürtlerin maruz kaldıkları ayrımcılık biçimleriyle ilgili yapılan çalışmalar emek ayrımcılığı, konut ayrımcılığı, sözselsel şiddet ve fiziksel şiddetin yaygınlığını gösteriyor.²³

Bu ayrımcılık biçimleri neoliberalizmin yol açtığı yoğun sınıfsal çatışma süreciyle çeşitlendi ve daha köklü bir nitelik kazandı.²⁴ Ancak tek başına sınıfsal analiz, Kürtlere yönelik ayrımcılıkta büyük kentlerdeki yeni deneyimlerin ötesine giden ve Türkiye'nin genelinde tüm Kürtlerin deneyimlediği gündelik hayata sinmiş yoğun bir duygusal şiddet de içeren ayrımcılık biçimlerini aktarmada yetersiz kalıyor.

Ancak tek başına sınıfsal analiz, Kürtlere yönelik ayrımcılıkta büyük kentlerdeki yeni deneyimlerin ötesine giden ve Türkiye'nin genelinde tüm Kürtlerin deneyimlediği gündelik hayata sinmiş yoğun bir duygusal şiddet de içeren ayrımcılık biçimlerini aktarmada yetersiz kalıyor. Tarihsel olarak özgül haller almış ayrımcılık biçimleri de Kürt meselesiyle ilgili egemen resmî söylemden, tahakküm biçimlerinden, Kürtlerin en temel hak taleplerinin kriminalize edilmesinden ve yaygın kültürel ve siyasi ırkçı söylemlerden bağımsız düşünülemez.²⁵

21 Medyada ırkçı söylemlerle ilgili bir çalışma için bkz. Hatice Çoban Keneş, Yeni İrkçiliğin "Kirlî" Ötekileri: Kürtler, Aleviler, Ermeniler, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014.

22 Kürtlere, Ermenilere ve Alevilere yönelik ırkçılık ve ayrımcılıkla ilgili bir çalışma için bkz. agy. Ayrıca bkz. Ayşe Betül Çelik, Evren Balta ve Mehmet Gürses, Kürt Sorununa Toplumsal Bakış (2010-2022), Barış Vakfı Yayınları, 2022; Kurdish Studies Center, Kürt Meselesi ve Kürt Algısı-Özet Rapor, 2023. https://kurdish-studies.org/wp-content/uploads/2023/12/KSC_Kurt_Meselesi_Algilar_Talepler_Tutumlar_Sunum.pdf; Elçin Aktoprak, Unveiling Discrimination: Minorities in Türkiye, Minority Rights Group, 2023; Hrant Dink Vakfı, Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2019, HDV Yayınları, İstanbul, 2020. Resmî söylemi benimseyip devletle çalışıyor olsalar dahi ayrımcılığa uğrayan Kürtlere örnek olarak bkz. Mehmet Seyman Önder, Devlet ve PKK ikileminde Korucular, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

23 Güllistan Yarkın, Zeytinburnu'nda Kürt işçi sınıfı aileleriyle yaptığı çalışmasında, zorunlu göçle oraya göç eden Kürtlerin maruz kaldıkları ayrımcılık ve ırkçılık biçimleri arasında evini kiraya vermeme, komşuluk ilişkisi kurmama, dışlama şeklinde kendini gösteren konut ayrımcılığının oldukça yaygın olduğunu gösteriyor. Güllistan Yarkın, "Kürt Komşu, Kürt Kiracı İstemiyoruz!" a Direniş: Kürtlerin Ev Sahibi Olması, Kürd Araştırmaları, 14 Mayıs 2021, <https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-126>

24 İzmir'de Kürt düşmanlığının sınıfsal yönüyle ilgili bir tartışma için bkz. Cenk Saraçoğlu, Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkârdan "Tanıyarak Dışlama"ya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

25 Özgür Sevgi Göral, "Makbul Olmayan Mağdurla Karşılaşmalar: Kürt Karşıtlığı ve kent", Toplum ve Bilim, Sayı 11, 2011, s. 223-231.

Kürtlere yönelik ayrımcılık farklı sınıfsal, coğrafi ve politik bağlamlarda farklı haller almakla birlikte bunu tarihsel ve siyasi bağlamından kopardığımız zaman, Kürtlerin ortak olarak yaşadığı ötekileştirmeyi anlamamız mümkün değil. Kürtlere yönelik ayrımcılığın ırksal niteliğini, farklı sınıfsal aidiyetlere ve kültürel ve sosyal sermayeye sahip Kürtlerin duygusal şiddetten fiziksel şiddete varan ayrımcılık deneyimlerinde bulabiliriz.²⁶

Liberallerden muhafazakârlara kadar, politik ya da apolitik bağlamlarda "Kürt" kelimesinin beraberinde getirdiği risk, tehlike, endişe algısı aynı zamanda olumlu ya da olumsuz bir tepki ihtiyacı, bu ayrımcılık ve ırkçılık biçimlerinin ortak noktasını gösteriyor. Kürtlükle ilişkilendirilen herhangi bir konunun neden toplumsal düzeyde konuşulmadığını, "Kürt" kelimesinin en liberal ortamda bile neden huzursuz bir hareketlenmeye yol açtığını anlamamız için bu durumun cevapları kilit bir role sahiptir. Örneğin ana akım medyada ve çevrimiçi forumlarda Konya'da Kürt Dedeoğulları ailesinden yedi kişinin öldürüldüğü ve ırkçılıkla bağlantısı birçok kanıtla ortaya konmuş bir vakanın etnik niteliği kıyasıya reddedilirken, Diyarbakır'ın bir köyünde öldürülen sekiz yaşındaki Narin Güran cinayetinin patriarkal ve muhafazakâr dinamikleri yerine etnik tarafını ön plana çıkaran tartışmalar, Kürtlere yönelik şiddetin inkârı ile ayrımcılığın iç içeliğini çok açık bir şekilde gösteriyor.

Türkiye'de Kürtlere yönelik ayrımcılık biçimlerinin hepsi şiddet doğurmuyor. Kişinin kalıplaşmış etnik göstergelere sahip olma derecesi, sahip olduğu kültürel ve sosyal sermaye, yaşadığı bölge ile güncel politik bağlam gibi birçok değişken, maruz kaldığı ayrımcılık biçimlerini de belirliyor. Ancak ister üstü kapalı ayrımcı bir ifadeyle ister sokak ortasında linç gösterisiyle yaşansın, Kürtlerin maruz kaldığı dışlanma, ayrımcılık ve ırkçılık biçimleri Kürtlerin öteki pozisyonunu güçlendirerek yaşadıkları devlet şiddetini kabul edilebilir hale getiriyor. Bu sistematik ve yapısal şiddete içten içe karşı çıkan ancak bunu ifade gücünü kendinde görmeyen kesimlerde dahi Kürtlüğe dair kültürel öğeler gibi kısmen politik bağlamdan bağımsız konuşulabilecek şeylerin bile konuşulamaması ve "Kürt" kelimesinin yarattığı rahatsızlık maalesef bu ötekileştirmeye katkıda bulunuyor. Kürt meselesinin çözümü ile Kürt kimliğinin ifadesinin normalleşmesi birbiriyle ilişkili süreçler. Ancak Kürt meselesinin çözümünde aktif bir pozisyon almanın görece risksiz olduğu dönemde bile bu normalleşmenin çok dar bir kesim içinde yaşanması ve yeterince yaygınlaşmaması daha derin bir soruna işaret ediyor.

Bu nedenle Türkiye'de kişi ve kurumların PKK'yle yaşanan çatışmanın, Kürt meselesinin çözümsüzlüğünün ve Kürt kimliğinin ötekileştirilmesindeki müdahilliğini kabul etmek ve buna karşı stratejiler geliştirmek önümüzde önemli bir aşama olarak duruyor.

26 Kürtlerin ayrımcılık deneyimleri için bkz. Serkan Turgut, Kürt Damgası: Etnik Sınırlar ve Başa Çıkma Stratejileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021; Vahap Coşkun M. Şerif Derince Nesrin Uçarlar, Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri, Disa Yayınları, 2010 https://tr.boell.org/sites/default/files/dil_yarasi.pdf; Spectrum House, Kürt Z Kuşağı <https://spectrumhouse.com.tr/kurt-z-kusagi/>.

Toplumsal suç ortaklığı ve epistemik şiddet

Adaletsizlik, toplumsal baskı ve yapısal eşitsizliklerin egemen olduğu toplumlarda epistemik ilişkiler de yani bilme ve anlama biçimleri de altüst oluyor.²⁷ Ayrımcılık ve ırkçılık, güvensizlik yayarak, şüphe ve korku ortamı yaratarak, kişilerin bilişsel kapasitelerine zarar veriyor. Charles Mills, beyazlıkla ilgili çalışmalarında ırk, etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi aidiyetlerin belli toplumsal ayrıcalıklar yarattığını ve bu ayrıcalıkların aynı zamanda epistemik ayrıcalıklar da doğurduğunu belirtir.²⁸

Sınıfsal ya da etnik hâkimiyet kendisini inanç sistemlerimizde, kullandığımız kavramsal çerçevelerde, normatif yargılarımızda gösterir. Böyle bir sistemde epistemik hiyerarşiler de bu ayrıcalıklar üzerinden inşa edilir. Kimin sözüne itibar edilebileceği, kimin sözünün ya da tanıklığının kabul görmeyeceği bu ilişkiler içinde belirlenir. Bu epistemik ayrıcalıkların suç ortaklığında, ötekileştirilen, kriminalize edilen kişiler ve topluluklar üzerindeki şiddette önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Kürtlerin tanıklıklarının yok sayılması, ırkçılık deneyimlerinin sorgulanması ve Kürtlüğü cahillikle özdeşleştiren ırkçı söylemler bu anlamda yaygın epistemik şiddet örnekleri olarak görülebilir.

Bir toplumda etnik, ırksal ve sınıfsal aidiyetler üzerinden dağıtılan ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıklar üzerinden kurulan hiyerarşi zamanla epistemik kusurlara da neden olur. Türkiye'de devlet kaynaklı ihlallerle ilgili bilgilenme ve düşünme biçimleri ve epistemik ayrıcalıklar da doğrudan imtiyazlı grupların anlamlandırma, düşünme kapasitesinde de ciddi kusurlara da neden oldu.

Filozof José Medina epistemik kusurları ayrıcalıklı konumda olan kişilerin alternatif bilgileri edinmede, farklı kavramsal çerçeveleri anlamlandırmada karşılaştığı psikolojik ve bilişsel engeller olarak tanımlıyor. Medina, toplumun imtiyazlı kesimlerindeki bilmeme halini pasif ve aktif bilgisizlik kategorileri üzerinden inceliyor. Pasif bilgisizlik bir konuyla ilgili yanlış bir bilgiye sahip olma ya da hiçbir bilgiye sahip olmama gibi basit bir bilmeme durumunu ifade ederken, aktif bilgisizlik ise belirli ayrıcalıklar üreten bir bilmeme halini işaret eder. İmtiyazlı kesimler bilgiye erişimlerinde olduğu gibi bilmeme ya da bilmeye ihtiyacı olmama gibi bir ayrıcalığa da sahiptirler. Ancak bazı durumlarda özellikle imtiyazları tehdit altına girdiğinde bu bilmeme hali bir ihtiyaca da dönüşebilir. Yani imtiyazlarının devam edebilmesi, hayatlarına hiçbir şey olmamış gibi devam edebilmeleri için bilmemeleri, duymamaları, görmemeleri gerekir.

Medina'nın ifade ettiği gibi bu bilgisizlik hali zamanla kişiyi epistemik düzeyde yoksunlaştırır. Burada bahsedilen yoksunluk biçimlerinin arasında bilgi üretimi ve öğrenme konusunda tembellik, küstahlık, dar görüşlülük, dogmatizm, aşırı özgüven, kayıtsızlık sayılabilir. Kişinin öğrenme ve düşünme kapasitesine zarar veren bu kusurlar zaman suç ortaklığını teşvik eden bir epistemik çürümeye de dönüşebilir.

27 José Medina, *The Epistemology of Resistance: Gender and Racial Oppression, Epistemic Injustice and Resistant Imaginations*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 27

28 Charles W. Mills, "White ignorance", yay. haz. S. Sullivan ve N. Tuana, *Race and Epistemologies of Ignorance*, State University of New York Press, Albany, 2007, s. 13-38.

Aktif bilgisizlik, yanlış bilgiyi savunarak gerçekleştirebileceği gibi bilgisiz ve kayıtsız kalmayı seçerek de olabilir. Kürtlere yönelik hakaret içerikli ve ayrımcı ifadeler kullanan, bilgisizliğini yüzeysel propaganda ve komplo teorileriyle gizleyen birinin aktif bilgisizliğiyle ayrımcılık yapmasa da Kürt meselesi hakkında fikir belirtmekten ve önünde yaşanan ayrımcılıkla ilgili söz söylemekten imtina eden bir kişinin aktif bilgisizliği birbirinden farklıdır.²⁹ Bu farklı bilgisizlik hallerini teslim etmek buna karşı geliştirilecek stratejiler açısından oldukça önemli. Bunun yanı sıra bilgisizliğin nedenleri de farklılık gösterebilir.

Bilgisizlik, tembellik ve ilgisizlikten kaynaklanabileceği gibi sorumluluk almak istememek, kendi müdahillliğini kabul etmemek veya ayrıcalıklarını ve konforunu riske atmak istememekten de kaynaklanabilir. Propaganda ve sürekli bir bilmeme halini teşvik eden bir sistemden beslenir. Türkiye örneğinde komplo teorileri, sürekli bir dış tehdit algısı ve devlet sırları zamanla somut gerçekliğin farkında olsa bile onu farklı şekillerde inkâr eden bir vatandaş tipi yarattı. Aktif olarak bilmeye direnen gruplar hakikat ne olursa olsun ve fikrinin aksini ispatlayacak ne kadar delil bulunursa bulunsun, ya gerekli kavramsal repertuvara sahip olmadıkları için, ya bu şekilde düşünmeye alışkın olmadıkları için ya da bu düşünceler rahatlarına ve ayrıcalıklarına zarar vereceği için sürekli bir inkâr içinde olmayı öğrenirler.

Sakıncalı konulara, belli kavramlara, deneyimlere, düşünme biçimlerine sürekli kulak tıkamak, toplumdaki adaletsizliklere, eşitsizliklere, şiddete karşı sistematik bir cehalet içinde olmak bir süre sonra kişinin düşünme ve öğrenme yetisinde, soru sorabilme kapasitesinde de ciddi bir hasara neden olur.

Devlet şiddeti vakalarında en basit nedensel ilişkiyi kuramamanın ya da kuramamanın örneklerini Türkiye'de her an kurumsal düzeyde görmek mümkün.

Bir suçu araştırma, soruşturma, kovuşturma ve karar alma gibi yetkilere sahip yargı mercileri ile araştırma komisyonlarına baktığımızda bu epistemik kırılmaları çok net bir şekilde görebiliriz. 2010'ların başında açılan faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetme davalarında somut delillere ve tanık ifadelerine dayanan iddianameler, beraatle sonuçlanan gerekçeli kararlar için hiçbir şey ifade etmedi. 1995 yılında üçü çocuk dokuz kişinin gözaltında işkence ve zorla kaybedilmesi ile ilgili açılan ve "sanıkların suçu işlediğine dair yeterli delil bulunmadığı" gerekçesiyle beraat ile sonuçlanan Dargeçit davasında kendisi de gözaltında işkence gören ve serbest bırakılan Hazni Doğan'ın ifade ettiği gibi *"kuyulardan çıkan kemiklerimiz, yaşadığımız ağır işkence, şahitliğimiz yeterli delil olarak görülmedi"*.³⁰

Medis'in Susurluk Araştırma Komisyonu, devletin çeşitli kurum ve görevlilerinin paramiliter şiddet ve organize suç örgütleri ile ilişkisini teslim etmesine ve Yüksekova Çetesi gibi itiraflar, ifadeler ve somut kanıtlarla açığa çıkarılan paramiliter yapılanmalara rağmen, bu şiddetin Kürtler açısından boyutunu ve ağır sonuçlarını aktif bir şekilde görmezden geldi. Eleştirel düşüncenin kriminalize edilmesinin yanı sıra, ötekileştirilmiş gruplara karşı şiddetin övülmesi ve ödüllendirilmesi, kötülüğün sıradanlaşması, muhalif fikrini ifade edenlerin susturulması da epistemik kusurları teşvik eden diğer faktörlerden.

29 Alessandra Tanesini, "Ignorance, Arrogance, and Privilege: Vice Epistemology and the Epistemology of Ignorance", yay. haz. Vice Epistemology, Ian James Kidd, Heather Battaly ve Quassim Cassam, Routledge, Oxon, 2021, s. 53-69.

30 "Dargeçit JİTEM davasında tüm sanıklar beraat etti", Agos, 4 Temmuz 2022. <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/27263/dargecit-jitem-davasinda-tum-saniklar-beraat-etti>

Bu epistemik kırılganın temel nedeni köklü inkâr rejimi ve Göral'ın ifade ettiği gibi toplumun şiddeti ve ırkçılığı konuşabilecek kavramlardan, kelimelerden, düşünce biçimlerinden ve tartışmalardan yoksun bırakılması. Ancak devlet kaynaklı ağır insan hakları ihlalleriyle ilgili resmî kurumlardan medyaya yayılan bu epistemik kusurlar toplumun neden sonuç ilişkisi kurma ve düşünme kapasitesinde de ağır bir tahribat yaratıyor. Tabu olarak inşa edilmiş konular bir süre sonra düşünülemez hale geliyor. Araştırmalara, delillere, tanıklıklara dayanan hakikate rağmen geçmiş şiddet örneklerinde devlet sırrı kavramı, yasaklar, sansür ve stratejik bir muğlaklık üzerinden neyin ne olduğunun bir türlü telaffuz edilemediği bulanık bir ortam yaratıldı. Türkiye'de bu düşünememe, inkâr ya da cehalet hali yapısal ve kurumsal düzenlemelerle sürekli olarak tahkim edilegeldi. En başta medya ve eğitim kurumları aracılığıyla neyi ne zaman nasıl düşünmesi ve konuşması gerektiği kafasına işlenmiş bir toplum yaratıldı.

Bunun geldiği son noktanın artık düşünce üretim alanlarının da komple tahakküm altında olması olduğunu söyleyebiliriz. 1980 sonrası eğitim kurumları, zorunlu vatandaşlık dersleri ve YÖK gibi örneklerin gösterdiği üzere eleştirel düşünce Türkiye'de iktidarların hep hedefinde olageldi. Eğitim kurumları resmî ideolojinin ve Türklük sözleşmesinin tahkim edildiği başat alanlar olarak kuruldu. Türkiye üniversitelerinde Kürt meselesi ve etnik ve dinî azınlıklara karşı kolektif ve siyasal şiddet konusunda yapılan çalışmaların azlığı bu tahakkümün ve müdahilliğin göstergelerinden biri olarak sayılabilir.

Ocak 2016'da 1128 Türkiyeli akademisyen ve araştırmacının, 2015-2016 yıllarında birçok Kürt ilinde ilan edilen sokağa çıkma yasakları sırasında işlenen ağır hak ihlallerini kınamak ve barış müzakerelerine geri dönülmesi çağrısında bulunmak amacıyla *"Bu suça ortak olmayacağız"* başlığıyla yayınladığı bildiri bu anlamda ciddi bir kırılganlık oldu.³¹ Ancak bu dönemin ardından yaşanan yoğun ve çok yönlü siyasal baskı ile üniversiteler, araştırmacılar, sivil toplum kuruluşları ve muhalif partiler hedef alınarak, kriminalize edilerek, kontrol altında tutularak bilgi üretiminin objektif koşulları dahi ciddi bir tahakküm altına alındı. Türkiye'de eleştirel düşünceye karşı geliştirilen mekanizmalar sonucu giderek derinleşen bu epistemik kusurlar, düşünemeyen, ortak değerlere sahip olmayan bir toplum yarattı. Görmeme, bilmeme, tepki vermeme ve inkâr etme halleri zamanla ahlaki ve epistemik bir yoksunluğa yol açtı.

Bu epistemik kusurlar sadece düşünemeyen ve kendisine dayatılan egemen söyleme angaje bir toplum yaratmıyor aynı zamanda ezilen gruplara karşı epistemik bir şiddet de yaratıyor. Epistemik şiddet kavramını daha önce Gayatri Chakravorty Spivak da marjinalize edilmiş grupların sahip oldukları bilgi ve deneyiminin nasıl yok edildiğini, duyulmaları ve konuşmalarının imkânının nasıl yok edildiğini ve nasıl sessizleştirildiklerini anlatmak için kullanmıştı.³² Ancak Miranda Fricker'in bu konudaki çalışmalarıyla çok daha geniş bir literatürün konusu oldu.³³

31 Barış için akademisyenler davasıyla ilgili bkz. Hülya Dinçer, "Bir Siyasal Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası: Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Ters Yüzü", *Mülkiye Dergisi*, Cilt, 48, Sayı 2, 2024, s. 403-434.

32 Gayatri Spivak, "Can the Subaltern Speak?", yay. haz. Patrick Williams ve Laura Chrisman, *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*, Columbia University Press, New York, 1994, s. 90-105.

33 Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press, 2007.

Fricker çalışmalarında bir tanıklık adaletsizliğinden bahsediyor ve bundan dinleyen kişinin epistemik kusurları, önyargıları gibi nedenlerle karşısındaki kişinin sözlerini, tanıklığını güvenilir, inandırıcı bulmaması ve bundan kaynaklı karşıdakinin maruz bırakıldığı adaletsizliği kastediyor. Burada hakikatin ne olduğu ya da tanığın sözünü olumlayan başka olguların varlığı önemsiz kalıyor.³⁴

Türkiye'de sol muhalefet, Kürtler, Ermeniler toplumun geniş kesimleri ve devlet nezdinde bir tehdit unsuru ve sakıncalı olarak kurularak inandırıcılıkları sorgulandı, tanıklıkları çarpıtıldı ve dikkate alınmayarak, dinlenmeyerek epistemik adaletsizliğe ve hatta şiddete maruz bırakıldılar. Özellikle Kürtlere ve Ermenilere yönelik epistemik şiddetin sol muhalefetin çeşitli kesimlerini de içine alacak derecede yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de toplumun müdahilliğini epistemik çürüme ve epistemik adaletsizliklerle birlikte düşünmenin bu rapor açısından kritik birkaç nedeni var. Öncelikle epistemik şiddet ve adaletsizlikler bilgisizliği, kayıtsızlığı, inkârı, meşrulaştırmayı teşvik ederek suç ortaklığını daha da körüklüyor.

Sıradan vatandaşların şiddete ya da şiddet ortamının yaratılmasına aktif olarak katılmasının yanı sıra, ezilen kesimlere uygulanan epistemik düzeydeki adaletsizlik örnekleri çoğalıyor. Buna ek olarak toplumun devlet şiddetine müdahilliği bir yandan da bağımsız ve eleştirel düşünmeyi, yaptıklarının sorumluluğunu alma ihtimalini iyice yok ediyor.

Toplumun karar yetkisini devretmesi, kendi kendine düşünememesi, bağımlı ve pasif bir toplum yaratmanın aksine, kendini her ne olursa olsun eskisinden belki daha fazla bir güçle hakikat rejimine endeksleyen, dışlayıcı ve dar bir şekilde tanımlanmış vatanseverlik performansını her daim canlı tutmaya çalışan ciddi bir kesim yarattı.

Nasıl ki ırksal eşitsizlikler epistemik eşitsizliklere neden oluyorsa, bir gruba yönelik kolektif şiddete ve ırksal eşitsizliğe çeşitli şekillerde müdahil olmak da bu gruba yönelik epistemik adaletsizliklere müdahil olmak anlamına gelir. Kişi nasıl doğrudan sorumlu olmadığı kolektif suçlarda kayıtsız, sessiz, bilgisiz ve tepkisiz kalarak veya farklı şekillerde inkâr ederek suça müdahil olabiliyorsa, epistemik olarak da inandırıcılığı sorgulanan ve sözü yok sayılan bir gruba karşı yapılan epistemik adaletsizliğe de müdahil olabilir. Kürtlükle ilgili ifadelerin suç gibi hakaretvari bir şekilde kullanılmasına sessiz kalmak, Kürtlerin deneyimlerini ve tanıklıklarını sorgulamak, dilsel ve kültürel birikimini yok saymak bu tür epistemik adaletsizliklere örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de çatışmanın çözümsüzlüğünde toplumun rolü dolayısıyla sadece çatışmaya kayıtsız kalarak değil Kürtlerin dışlanmasına, Kürtlerle ilgili bilgi üretimindeki eşitsizliklere ve adaletsizliklere katkıda bulunarak da gerçekleşiyor. Çözümün ve barışın toplumsallaşması da bu iki aşamayı birbiriyle ilişkili bir şekilde düşünerek ve ilişkili çözümler gerçekleştirerek mümkün olabilir.

34 Miranda Fricker epistemik adaletsizlik kavramını açıklarken tanıklık adaletsizliğinin yanı sıra hermenötik adaletsizlikten bahseder. Bu kavramla dinleyen kişinin karşıdakinin deneyimini, epistemik farkındalığın olmaması, kavramsal çerçevenin yetersiz olması gibi nedenlerle anlamlandıramaması ve bunun neden olduğu epistemik adaletsizliğe işaret eder. Bu yine egemen olanın imtiyazlarından ve ötekinin deneyimine dair bir bilgi üretiminden bile yoksun olmasından ve onun kavramlarıyla düşünmeyi reddetmesinden ileri gelir. Anlatılan deneyimin karşıdakinin anlam dünyasında yeri bile yoktur. Bu tartışma için bkz. agy.

Sonuç ve öneriler

Türkiye bağlamında toplumun devlet şiddetindeki ve inkârındaki müdahillliği üzerine durup düşünmek kurban ve fail ya da mağdur ve fail ikiliğinden öteye geçip şiddete karşı konumlanışta öznelliklerin nasıl iç içe geçtiğini göstermek ve tanıklıkla olan ilişkimizin sorgulaması açısından oldukça önemlidir.

Şiddete karşı seyirci kalmayı mı, pasif de olsa yararlanıcı mı olmayı mı yoksa tanık olmayı mı seçiyoruz ya da menfaatlerimiz ayrıcalıklarımız bizi faillığe ne kadar yaklaştırıyor? Çatışmanın çözümsüzlüğünde ve barış imkânının ötelenmesindeki müdahillğimiz üzerine düşünmek aynı coğrafyayı paylaşan insanlar ve vatandaşlar olarak ortak sorumluluğumuza işaret ediyor.

40 yıldır derinleşerek ve çatallanarak devam eden çatışma yol açtığı ağır insan hakları ihlallerinin yanı sıra toplumsal, ahlaki ve epistemik yıkımı da beraberinde getirdi. Çatışma sadece şiddet, travma, toplumsal kutuplaşma ve ayrışma yaratmadı aynı zamanda Türkiye'de toplumu toplum yapan ortak değerlerin ciddi anlamda zarar görmesine yol açtı. Bu raporda tartıştığım toplumun devlet şiddetine müdahillik biçimleri ve bunun giderek yaygınlaşması muhakkak ki sadece toplumun zamanla değişen niteliğini değil karşıımızdaki şiddet aygıtının büyüklüğünü ve gücünü de gösteriyor.

Toplumsal tepkinin görece daha pasif sessiz, kayıtsız ve seyirci konumundan artan milliyetçilik performansları ile daha aktif bir müdahillığe dönüşmesinde giderek topyekûn bir hale gelen baskı politikalarının büyük rolü var. Ancak Türkiye'de çatışma karşısındaki kayıtsızlığı, bilgisizliği ve inkârı sadece baskı mekanizmasının topyekûn olmasıyla açıklayamayız.

Yukarıdaki tartışmanın gösterdiği üzere müdahillik sadece şiddete ve şiddetin inkârına katılarak değil, şiddete uğrayan kişileri ve grupları dışlama pratiklerinden de geçiyor. Dışlama ve ayrımcılık pratikleri Kürtleri ve benzer diğer gruplara yönelik şiddeti normalleştiriyor ve meşrulaştırıyor. Müdahillik bunun yanı sıra hem bu gruplara yönelik epistemik adaletsizliklerin ve şiddetin parçası olarak hem de resmî söylemin dışına çıkan her türlü tartışmadan imtina ederek de gerçekleşebiliyor.

Türkiye'de çatışmanın nedenleri, sonuçları ve çözümünü konusundaki eleştirel araştırmacılar ve sivil toplum kuruluşları dışında yapılan çalışmaların azlığı ya da kısırlığı bunu göstermesi anlamında oldukça mühim. Ya da Kürtlerin varlığını dil ve kültürel semboller düzeyinde bile yok sayan popüler kültür ve medya buna örnek olarak verilebilir.

Kürt meselesinin çözümsüzlüğünün ardında yatan nedenler çok çeşitli ve bütün tarafların farklı düzeylerde sorumluluğu bulunuyor. Çatışmanın devamını ve çözümsüzlüğünü tek başına Kürtlere yönelik dışlama ve ayrımcılık pratikleri ve toplumun kayıtsızlığı, bilgisizliği ve inkârıyla açıklamak mümkün değil.

Bu raporda toplumun ya da daha dar bir şekilde ifade edecek olursak egemen söylemi benimsemiş ya da buna karşı bir itiraz geliştirememiş geniş toplumsal kesimlerin rolü incelendi. Bu bağlamda, kalıcı bir çözümün ve barışın inşası sadece Kürtlere yönelik yaygın şiddetin ve çatışmanın insani, duygusal, epistemik, ahlaki sonuçlarını tanımaktan değil, aynı zamanda kendimizi, yaşanan bu yıkımdaki müdahillikimizi ve sorumluluğumuzu teslim etmekten geçiyor.

Birbirine karşı sorumluluk sahibi, ayrımcılık ve ırkçılık karşıtı bir toplumun inşası meşakkatli bir süreç. Kürt meselesinin çözümünde toplumun daha aktif ve olumlu bir rol oynayabilmesi ve yukarıda tartıştığım müdahillik biçimleri ile mücadele edilebilmesi için hükümetten, siyasi partilere, medyadan sivil toplum kuruluşlarına önemli bir rol düşüyor. Bu anlamda atılabilecek adımlar arasında aşağıdaki **çözüm önerileri** verilebilir.

Çözüm önerileri:

1

Kürt meselesinin çözümünün Türkiye için öneminin toplumsal alanda kabul görmesini sağlayacak barış odaklı çalışmalar yapılması,

2

Kürt meselesinde egemen milliyetçi söyleme karşı alternatif barışçıl söylemlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması,

3

Katılımcı, demokratik ve aktif vatandaşlığın teşviki,

4

Sıradan vatandaşların geçmişle yüzleşme ve barış çalışmaları konusunda yapılacak çalışmalara dahil edilmesi,

5

Kürtleri hedef alan ayrıştırıcı dile karşı kapsayıcı, eşitlikçi ve adil bir dilin yaygınlaştırılması,

6

Ayrımcılık ve ırkçılığa karşı toplumsal kampanyaların düzenlenmesi ve etnik azınlıklar konusunda bilgi verici ve kalıplaşmış önyargıları yok etmeyi hedefleyen içeriklerin yaygınlaştırılması,

7

Nefret suçlarının etkin bir şekilde soruşturulması ve mağdurlara psikososyal ve hukuki destek sağlanması,

8

Kürt meselesi konusunda yaygın dezenformasyona karşı ve medya okuryazarlığını geliştirecek yaygın medya kampanyaları yapılması,

9

Popüler kültür ve medyada Kürtlerin ve diğer etnik ve dinî azınlıkların görünürliğünün artırılması yönünde çalışmalar yapılması,

10

Eleştirel ve sorgulayıcı bir eğitim anlayışının teşviki için gençlere yönelik çalışmaların yapılması ve eğitim müfredatında bu anlayışı yansıtacak somut adımların atılması.